

Magdalena Szalbot, Grzegorz Odoj

Wstęp

Studia Etnologiczne i Antropologiczne 13, 9-13

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wstęp

Obszar współczesnego miasta to najczęściej niejednolita urbanistycznie przestrzeń, odznaczająca się raczej chaosem kompozycyjnym niż przejrzystym uporządkowaniem elementów. W wielu przypadkach składa się na nią tzw. stare miasto, stanowiące historycznie ukształtowane centrum, pozbawione już jednak swego kulturowego i symbolicznego znaczenia, wokół którego powstałe osiedla zwartych zespołów bloków mieszkalnych zajęły dawne tereny podmiejskie i stworzyły nową strukturę wielkomiejską. Zaistnienie budownictwa osiedlowego zainicjowało proces marginalizacji tradycyjnej dzielnicowej struktury miejskiej, która sprawiała, że między mieszkańcami a miastem mogły powstawać i utrzymywać się trwałe relacje przynależności i przywiązania oraz świadomość lokalnej tożsamości społeczno-kulturowej. Na styku tych obszarów różniących się nie tylko fizycznie, ale też społecznie obserwuje się współcześnie, z jednej strony, tendencję przenikania treści kulturowych, z drugiej – zachowywanie przez nie względnej odrębności.

Miejskie obszary peryferyjne częstokroć obejmują nieodległe wsie włączone decyzją administracyjną w obręb miasta, będące ostoją lokalnych tradycji kulturowych i odznaczające się w krajobrazie miejskim wyrazistą formą symboliczną. Nie tylko zwiększają one formalnie jego przestrzeń i liczbę ludności, ale również stanowią specyficzną wartość kulturową w mieście.

Za sprawą postępującego procesu fragmentacji i prywatyzacji przestrzeni miejskiej dotychczasowy obraz kulturowy i funkcje miasta ulegają znaczącym przemianom. W przestrzeni podmiejskiej powstały hipermarkety i rozległe centra handlowo-rozrywkowe, bazy dystrybucji towarów, przestrzenie pracy biurowej, rozliczne zakłady usługowe. Dotychczasową dominację tradycyjnych gałęzi przemysłu przełamują na tych terenach nowe pod względem technologicznym branże gospodarki.

Za szczególny rodzaj obszarów kulturowych można uznać funkcjonujące w obrębie każdego miasta granice i pogranicza. Ich istnienie stwarza różnorodne, niekiedy bardzo skomplikowane tudzież osobliwe sytuacje i zjawiska graniczne o charakterze religijnym, społecznym, ekonomicznym, etnicznym, regionalnym czy narodowym. Znajduje to swoje odzwierciedlenie w zagospodarowaniu przestrzeni, jej wartościowaniu, ciągłości historycznej, życiu publicznym oraz działalności kulturalno-oświatowej.

Przenikanie między różnymi obszarami kulturowymi współczesnego miasta: dawną kulturą miasta i wsi, tworzących teraz wspólny organizm miejski, przestrzeniami profanum i sacrum, przestrzeniami ideowymi wytyczającymi nowe mapy mentalne oraz przekształcenia form i funkcji przebiegających przez miasto granic, warte jest obserwacji, badań i analiz. Problematyka ta stanowi oś przewodnią prezentowanych tekstów.

Tom został podzielony na trzy części. Pierwszą tworzą artykuły poświęcone wartościowaniu miejskiej przestrzeni kulturowej, stanowiące próbę uchwycenia istotnych atrybutów kreujących współczesną tożsamość miejsc znaczących, mających istotny sens symboliczny. Regina Maga-Jagielnicka podkreśla znaczenie czynników określających walory kompozycyjne przestrzeni, które w istotny sposób przesądzają o kulturowym wymiarze miasta. Jej zdaniem czytelność zastosowanych zasad zestawiania form przestrzennych w poszczególne „całości przestrzenne” jest pożądaną cechą, określającą tożsamość poszczególnych miejsc i kształtującą poczucie wspólnoty ludzkich zbiorowości. Z kolei Albert Miściorak dowodzi, iż w chaotycznej palimpsestowości wrocławskich blokowisk można dostrzec pewne idee wiążące, które decydują o ciągłości i tożsamości miejsca. Idee te są związane z krajobrazem naturalnym i historią miejskich peryferii – blokowiska stanowią ich najmłodszy, lecz nie ostatni element. Mapy mentalne, które odzwierciedlają społeczno-kulturową specyfikę przestrzeni miejskiej, są przedmiotem rozważań Grzegorza Błahuta. Wielowymiarowa i zróżnicowana pod wieloma względami przestrzeń miasta zawiera w sobie istotny dla kultury zespół niewymiernych wartości symbolicznych, będących podstawą konstruowania map mentalnych – wiedzy na temat przestrzeni miejskiej, opartej na kategoriach wyobraźni i pamięci. W omówionym przez autora przykładzie Bielska-Białej pojawiają się wyobrażenia tego miasta jako Manchesteru, Wiednia, Berlina, Paryża i Nowego Jorku. W kolejnym artykule Renata Hołda analizując sens wznoszenia pomników w mieście, zwraca uwagę, iż kreują one miejsca znaczące, w których celebrowana jest społeczna pamięć. Oddziaływując na wyobraźnię, przywołują obrazy przeszłości, ułatwiając przypominanie, a także wartościując wydarzenia oraz ustanawiając bohaterów i antybohaterów historii.

W drugiej części tomu podjęty został problem znaczących przeobrażeń funkcjonalnych i symbolicznych, którym podlegają obszary kulturowe współczesnych miast. Brygida Smółka-Franke zajmuje się zjawiskiem zmian i waloryzacji obszarów kulturowych miasta przemysłowego na przykładzie procesów zachodzących

w trzech miastach wchodzących w skład aglomeracji górnośląskiej: Bytomia, Rudy Śląskiej i Zabrze. Miasta te ulegają obecnie intensywnym przeobrażeniom deindustrializacyjnym. Autorka zauważa, iż przemiany w nich zachodzące związane są w dużej mierze z rodzącą się potrzebą wykorzystania i odpowiedniego zagospodarowania istniejącego na ich obszarze dziedzictwa kulturowego, jakie pozostawiła po sobie „epoka industrialna”, a także kreowania nowych jakościowo obszarów kulturowych. Zmiany społeczno-kulturowe zachodzące na starym osiedlu patronackim Zandka w Zabrzu charakteryzuje Barbara Rożałowska. Dzieląc się wynikami swoich badań empirycznych, stwierdza, że we współczesnej rzeczywistości tradycja zamknięta w przestrzeni zamieszkania przynosi mieszkańcom zróżnicowane korzyści. Służy poszukiwaniu własnej tożsamości i równocześnie pomaga zaspokoić elementarną potrzebę mieszkania w bezpiecznym i zdrowym środowisku. Tradycja jest ponadto czynnikiem pobudzającym powstawanie formalnych stowarzyszeń mieszkańców, które mogą przyczynić się do lepszego funkcjonowania całej społeczności lokalnej. W ciągu ostatnich dwudziestu lat dokonała się zmiana paradygmatu postrzegania industrialnej przestrzeni miejskiej. Zjawisko to występuje nie tylko w Polsce, ale również w całej Europie. Z powodu problemów z finansowaniem instytucji kultury rozwijający się ruch artystyczny eksperymentuje, anektując poprzemysłowe obiekty, przemieniając je w centra kultury. Tym samym dzięki rewitalizacji – pisze Magdalena Mikrut-Majeranek – następuje odnowa miast, mająca na celu transformację nieużywnych już budowli w prężnie rozwijające się instytucje kultury. Autorka kładzie nacisk na omówienie kwestii bytomskiej byłej KWK „Rozbark” oraz działalności Śląskiego Teatru Tańca. Bytom stanowi ważny punkt na tanecznej mapie Europy, ponieważ od dwudziestu lat gości Międzynarodową Konferencję Tańca Współczesnego oraz Festiwal Sztuki Tanecznej. Co więcej, na jego terenie funkcjonują m.in.: szkoła baletowa, szkoła muzyczna oraz Wydział Aktora Teatru Tańca krakowskiej Państwowej Wyższej Szkoły Teatralnej. Kulturowy obraz nowych osiedli bloków mieszkalnych powstałych po 2000 roku przedstawia Magdalena Szczepańska. Najczęstszą formą organizacyjną są wspólnoty mieszkaniowe – organizacje skupiające właścicieli mieszkań. Autorka poddała oglądowi wypowiedzi na forach internetowych wspólnot. Ich analiza wskazuje na dominację wśród mieszkańców orientacji indywidualistycznej, przejawiającej się myśleniem w kategoriach własnego interesu. Mieszkańcy nowych osiedli są dumnymi właścicielami nieruchomości, szczególnie jeśli znajdują się na osiedlach uznawanych za prestiżowe lub grodzonych. Skłania to ich do dbałości o estetykę i wizerunek całego osiedla. Jednak nie angażują się w działalność wspólnot mieszkaniowych, podejrzliwie traktują osoby aktywne na tym polu. Kontrola społeczna działa sprawnie i obejmuje szeroki zakres zachowań. Kontrola nieformalna często dokonuje się na forach dyskusyjnych, gdzie w sposób szczególny piętnowani są sąsiedzi odmienni kulturowo. W następnym artykule Ryszard Kantor zwrócił uwagę na odbywające się w Krakowie miejskie widowiska ukazujące w barwny sposób dzieje Krakowa. Ta

swoista forma popularyzowania historii i wiedzy historycznej cieszy się wielkim powodzeniem, przyciągając tłumy mieszkańców. Według autora może to budzić jednak pewne zaniepokojenie. Jest to bowiem – jak twierdzi – efektowny przykład zjawiska polegającego na tym, że wiedza naukowa coraz częściej służy zabawie, a jej ludyczne, popkulturowe przekazywanie stało się częstokroć bezkrytycznie stosowanym kanonem współczesnej pedagogiki nie tylko dzieci i młodzieży, ale również dorosłych.

Zjawiska i procesy zachodzące zarówno w wielokulturowej przestrzeni publicznej miast, jak i na obszarach podmiejskich to tematyka trzeciej części tomu. Jolana Darulová i Katarína Košťalová relacjonują wstępne wyniki badań empirycznych, stanowiących wieloaspektową analizę obszaru kulturowego dwóch miast: Bańskiej Bystrzycy i Zvolena. Ich badania skupiają się na sposobie postrzegania i społecznej interpretacji granic dzielących te miasta: geograficznej, politycznej, ekonomicznej, kulturowej, etnicznej i językowej. Przedmiotem zainteresowań są: codzienne życie mieszkańców Bańskiej Bystrzycy i Zvolena oraz odmienności w tym względzie, kształtowanie się miejskich tożsamości, przejawy współpracy i rywalizacji mieszkańców obu miast, formy kontaktów międzygrupowych. Na problemy wynikające z kształtowania się wzajemnych relacji polsko-chińskich na terenie Jaworzna zwraca uwagę Georgina Matusiak. W wyniku podjętej międzynarodowej współpracy na terenie tego miasta powstało największe Chińskie Centrum Handlu Hurtowego w Polsce południowej. Powstałe sąsiedztwo polsko-chińskie wpłynęło na reorganizację przestrzeni miejskiej, ujawniło konflikty społeczne, stało się źródłem stereotypów i legend miejskich, obaw, lęków, ale też nadziei. Próba „wpisania” zjawiska imigracji w przestrzeń miejską przyczynia się do powstania nierozzerwalnego związku pomiędzy nimi. Segregacja terytorialna częstokroć stosowana jest jako narzędzie niwelujące napięcia społeczne na tle narodowościowym lub etnicznym. W strukturze miejskiej imigranci zamieszkują zwykle dzielnice poprzemysłowe, ubogie, oferujące mieszkania o niskim standardzie. W kontekście Polaków pracujących na terenie Holandii – o czym pisze Ewa Kruk – znajduje to swoje odzwierciedlenie w zjawisku określanym jako *Polen-hotels*, oznaczającym powstawanie osiedli na bazie byłych klasztorów, zakładów dla upośledzonych lub magazynów wojskowych, w których są kwaterowani polscy pracownicy. Fakt ten, zdaniem autorki, można interpretować w kategoriach procesu gettoizacji, w wyniku którego poszczególne grupy ludności znajdują się w pozycji marginalnej nie tylko w wymiarze fizycznym, ale także dyskursywnym.

Zebrane w niniejszym tomie artykuły pokazują, iż przestrzeń współczesnego miasta stanowi przedmiot zainteresowań badawczych przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych: socjologów, kulturoznawców, architektów, etnologów i antropologów kulturowych. Wspólnym rysem tych tekstów jest próba uchwylenia oraz zinterpretowania semantycznego krajobrazu miasta, wraz z wielowymiarową analizą dynamicznych przemian, którym podlegają miejskie obszary kulturowe. Interdyscyplinarna refleksja, umożliwiająca wieloaspektowe odniesienia

i porównania, pozwoliła naświetlić z różnorodnych perspektyw problem percepcji i wartościowania miasta, funkcjonalnych i symbolicznych przeobrażeń w nim zachodzących czy też wskazać na konkretnych przykładach intensywność tudzież konsekwencje kontaktów interkulturowych w kształtowaniu miejskiego życia i kultury. Stanowi to wymierny wkład w rozwój wiedzy niezbędnej do wyjaśnienia zjawisk oraz procesów mających istotny wpływ na obecny obraz kultury miasta.

Magdalena Szalbot, Grzegorz Odoj